

A sajtófotók gyermekképe a nevelésügyi folyóiratokban 1960–1980

A gyermekkép, a gyermekkortörténet kapcsán az ifjúság antropológiai megjelenítésének kérdéseivel néhány évtizede mind a nemzetközi, mind a hazai tudomány (neveléstudomány, pszichológia, kulturális antropológia) intenzíven foglalkozik (Szabolcs, 1999; Pukánszky, 2001; Golnhofer és Szabolcs, 2005). Hogy a gyermekről és a gyermekorról interdiszciplináris módon érdemes elgondolkodni, a neveléstudományban nem régi fejlemény. Az angol szociológusok által művelt 'új szociológia' gyermekkor-kutatásai metodikailag és tematikailag is áthelyezték a kutatói szempontokat, s a történeti és a társadalomtudományi, egyfajta fejlődéselvhez kötött aspektusok mellett a világképekkel, az azokkal szorosan összefüggő antropológiai, műveltségképi és mentálitási alakzatokkal való vizsgálódásokat is szorgalmazznak.

A gyermekről szóló és a gyermekorról alkotott sokféle elképzelés összefüggést mutat a négy nagy európai kulturális hasadással éppúgy, mint a hasadások révén létrejövő térfelek művelődéstörténeti korszakaiban konstruált világképekkel s azok antropológiai következményeivel: így számos gyermekségértelmezés születik, amelyekhez hol kapcsolódik, hol éppenséggel nem egy-egy pedagógiai elképzelés is. A gyermekort társadalmi konstrukcióként látó kutatók számára tartalmilag és metodológiailag számos, eddig kevésbé használt eljárás nyílik meg.

Jelen munkánk ezen interdiszciplináris terepet vizsgálja, ugyanakkor többnyire feltáratlan, hazai, új – ugyan szűk, de érdekes – területét ikonográfiai módszer segítségével közelíti meg.

Beszámolónk tárgyául az 1960–80-as évek szocialista irányultságát elkötelezetten vállaló magyar pszichológiai és pedagógiai szaksajtó közleményei vizuális illusztrációinak jól körbehatárolható, egyedi fotográfiai eljáráson alapuló, de sokszorosítással duplikált, propagandisztikus céllal létrehozott csoportját választottuk. A nevelésügyi sajtó áttekintésekor három évtized kiadványainak – *A Tanító, Köznevelés, Óvodai nevelés, Magyar Pszichológiai Szemle, Úttörővezető* – azon fotográfiáit és az azokhoz társuló tanulmányokat vettük tüzetesebb vizsgálat alá, amelyek az iskolaügyben érintett gyermek tulajdonságairól, megjelenítéséről, illetve annak értékeléséről avagy fejlesztendő jellegzetességeiről referálnak. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a gyermekről mely vizuálisan meghatározható elemek és mintázatok jelennek meg az írott szöveghez társítottan, de mindenekelőtt a képi anyagban. Miként jelenik meg a gyermek? Mely antropológiai terek és milyen tevékenységek által reprezentált a tanuló? A különféle terekben és cselekvésekben ábrázolt gyermekhez milyen módon kapcsolódnak különböző értelmek és jelképek, s azok mifélek? E kérdések kapcsán vannak-e, s ha igen, milyen változások mennek a kérdéses húsz év alatt végbe? Van-e a szocialista pedagógia gyermekábrázolásának meghatározható sajátosága az említett, világképi szempontból homogén időszakban?

Vizsgálódásunk során adatokhoz jutottunk arról, hogy a pszichológiai alapú, a történések és társadalomtudósok által is elfogadott fejlődésszemléletű nevelésügyi megnyilvánulások milyen lenyomatokat képeztek a pedagógiai szaksajtó gyermekekről készített sajtófotóin.

Vélekedésünk szerint a széles spektrumban elhelyezhető műfajú, tágas pedagógiai tartalmú közleményekben és a lapok vizuális megjelenítésében a hivatalos szocialista-kommunista világkép nézeteire utaló 'internacionális', a szovjet blokkban homogén világképi, antropológiai és műveltségképi tartalmak jelennek meg (az amúgy a szocialista világban főbb vonalaiban egységes intézményi struktúrában). Hiszen e lapok mindegyikét a szovjet elképzelést követő állam és párt által képviselt világnézet uralta oktatáspolitikája és az annak képviselőjében álló szakembercsoport felügyeli. A megkonstruált gyermekképet milyen eljárással és milyen módon jeleníti meg a világképnek elkötelezett, domináns pedagógiai elit?

Gyermekkép- és gyermekkortörténet-vizsgálatok

A neveléstudományi és pszichológiai kutatások között megkülönböztetett helyet foglal el a gyermekkortörténet és a gyermekkép problematikája. E kutatásban a gyermeket egy életkorszakkal behatárolt lényként határozzuk meg, amelynek leginkább az a sajátja, hogy a jövőképpel rendelkező, tudatosan cselekvő felnőttek istápolására szorul. Hazánkban a gyermekkép történelmi bemutatásával több kitűnő monográfia (*Szabolcs*, 1999; *Pukánszky*, 2001) és tanulmánykötet (*Pukánszky*, 2000, 2003) foglalkozik. Ezekben a közleményekben történelmi, eszmetörténelmi, iskolázatástörténelmi nézőpontok bontakoznak ki, s kevésbé kirajzolt az önálló, antropológiai nézőpontok megjelenítése. A gyermek alkalmanként leválogatott, másként hangsúlyozódó biológiai, szociológiai, gazdasági, pszichológiai stb. viszonyok metszéspontjában identifikálódik, s nem önmaga jellemzői révén.

Meglehetősen kevés az olyan értelmezés, amely egy-egy korszak gyerekekről szóló elképzelésének mintázatát, antropológiai közegét, világképi alapjai szerinti gyermekelképzelését mutatja be. Még kevesebb azoknak a tanulmányoknak a száma, amelyek a szocialista pedagógiában megjelenő gyermek képét, avagy magát a gyermekképet s e gyermekkép változásait tárják fel. Az említhető példák közé tartozik Kéri Katalin (2003), Kis-Molnár Csaba és Erdei Helga (2003), Sáska Géza (2004), Géczi János (2006c) néhány szakközleménye. E munkákban a gyermek a pedagógikum alanyaként van leírva, s nem úgy, mint akinek érdekeit a pedagógikum megjeleníti és képviseli.

A képes neveléstudományi és pszichológiai lapok

Elemzésünk tárgyául a szocialista pedagógia terjedelmes korszakának (1960–1980-as évek) neveléstudományát képviselő szaksajtó azon hányadát választottuk, amely a szakközleményektől a politikai hírekig és didaktikai írásokig terjedő intervallumon belül húzódó, többnyire publicisztikai elemeket is tartalmazó közleményei között képeket is közöl. A vizsgált képes pedagógiai kiadványok a következők: *A Tanító*, *Köznevelés*, *Óvodai Nevelés*.

A nevelésügyben érdekelt, a közoktatás derékhadából kikerülő olvasók számára illeszkedő, valamennyi intézményben elérhető, tekintélyes példányszámban megjelent három lapban azokat a képeket és tanulmányokat vetettük tüzetesebb vizsgálat alá, amelyek a gyermek megjelenítéséről, illetve az iskoláztatásba került gyermek jellegzetességeiről referálnak.

E kiadványok mindegyikéről elmondható, hogy finanszírozásuk, kiadásuk, szerkesztőségi tevékenységük és terjesztésük az oktatáspolitikai felügyelete alatt áll. Mind a

fenntartás, mind az ellenőrzés nyílt: mindegyik folyóirat impresszumában megtalálható „a Művelődésügyi Minisztérium folyóirata” kitétel.

E képeket tartalmazó lapcsoport mellett kiegészítő forrásként a *Magyar Pszichológiai Szemle* tanulmányait használjuk, mivel e másik, a nevelésügyben érintett tudomány központi kiadványában ugyancsak előtérbe kerül a gyermekkel kapcsolatos, tudományosnak minősülő ismeretek terjesztése. A gyermekekkel kapcsolatos tudás már ebben az időszakban is egy multidiszciplináris tudományterülethez tartozik, amely nemcsak a neveléstudomány szakterülete, hanem a pszichológiáé is.

Ugyanakkor sajátos helyet foglal el a *Magyar Pszichológiai Szemle* a vizsgált dokumentumok között, hiszen ez az egyetlen olyan periodika, amely forrásaink között pusztán a szöveg nyújtotta lehetőségekkel él. Ez a tény a szerkesztők szaktudományos publikációs követelményeinek és szabályainak elképzeléséből következik: a nevelésügyben elterjedt sajtófotó és annak dokumentációs szerepe nem válik a pszichológiai szakközlés elemévé.

E munka során került érdeklődésünk terébe az ugyancsak képes lapok közé tartozó *Úttörővezető*. A kiadvány az iskola intézményétől ugyan elválaszthatatlanként egyszítál, de mozgalmi kiadványként határozható meg. Elemzésünk következtetéseihez hozzájárul tehát a korszakot specifikusan megjelenítő, a szocialista világnézet abszolút közvetítését vállaló kiadvány, amely textuális és képi világában a kortárs neveléstudományi lapokhoz képest bőségesebben ad számot a korabeli gyermekvilágról. A lap célközönsége, címéből következően, az úttörő korú gyermekek fiatal és felnőtt korú nevelői, s joggal feltételezzük, hogy benne olyan kútfőre találtunk, amely információkkal szolgálhat a gyermek ábrázolásának korszakspecifikus jellemzéséhez.

A szocialista pedagógia lényegi elemének, a gyermek képének a megjelenítését leginkább a korszak sajtófotója vállalja. Ez az a kétarcú műfaj, amely a szociófotó sajátosságait használja fel, és egyben annak hitelesítő elemeit egy társadalmi utópia erőteljes propagálásának szolgálatába állítja. A képes sajtó képanyagának másik része, a vonalas rajzok, sémák, grafikák, táblázatok, a leginkább művészeti értéket megjelenítő épület-, tárgy- és képillusztrációk vizsgálatunkból kimaradnak, annak ellenére, hogy ugyan gondolkodástörténeti, mentalitástörténeti, antropológiai és világnézet szempontokból kitűnően jellemezhetőek, de a gyermekek képviselőit nemigen vállalkoznak.

A sajtóképes szaklapok

Mint arra rámutattak a hazai pedagógiai sajtó lapjainak sajátossága az, hogy azt egyetlen közös, a bürokráciában, az akadémiai életben és az oktatásban is tevékeny neveléstudományi szakembergárda felügyeli (Géczi, 2006 a, 2006b, 2006c; Sáska, 2004), továbbá, hogy a különböző szerkesztőségek szakmaiságát felvigyázó szerkesztőbizottságok tagjai máshol akár szerkesztők, de bizonyosan szerzők is. A lapok kevésbé exponált szerzői között is sok olyat találunk, akik nem egy-egy laphoz szegődnek, hanem egyidejűleg többen is megjelennek.

A *Pedagógiai Lexikon* (Báthory és Falus, 1997, III. 459. o.) szócikkírója szerint *A tanító* című periodika az alsó tagozatos nevelők szaklapja, amely 1963–1968-ig *A tanító munkája* címmel jelent meg. A Művelődési Minisztérium módszertani folyóirata szerkesztő bizottságának neves elnökei s kevésbé ismerhető szerkesztői voltak. Az elnökök: Kálmán György (1968–1976), majd Munkácsy Gyuláné (1981), illetve Kelemen Elemér (1987–1990). A közoktatás alsó korosztályát tanító nevelők számára máig legfontosabb, önállóvá váló lap első felelős szerkesztője Szabó Ödönné (1963–1974), később Kerényi Jánosné (1974–1991). A szerkesztő bizottság tagjai között található a nevelés eredményességének, hatékonyságának empirikus módszerekkel való vizsgálatával foglalkozó, európai tájékozottságú Mérei Ferenc munkatárs, Majzik Lászlóné, aki 1962-től az Országos Pedagógiai Intézet főiskolai tanára (Nagy, 1978, III. 97. o.).

A lapszerzők között olyan közismertnek számító személyeket találunk, mint Bakonyi Pál, aki az Oktatásügyi Minisztériumban tevékenykedett, s 1962-től az OPI főigazgató-helyettese, az MTA Pedagógiai Bizottsága nevelélméleti albizottságának, a Magyar Pedagógiai Társaság elnökségének tagja és egyben a *Pedagógiai Szemle* felelős szerkesztője (1964–1972) (Nagy, 1976, I. 113–114. o.), így az intézmények, szakmai csoportok és folyóiratok munkájának összehangolója is.

A *Köznevelés* című oktatáspolitikai hetilap fő célja a mindenkori oktatáspolitikai közvetítése, az olvasmányosság, a hazai közoktatás eseményeinek nyomon kísérése, a pedagógusok továbbképzése. Neveléstörténeti, a történeti kontextus kialakítását elvégző írások mindvégig jellemzik az újságot (Báthory és Falus, 1997, II. 309. o.).

A lap felelős szerkesztője 1960-tól Petró András, s a szerkesztőbizottságban olyan személyek szerepelnek, mint Ilku Pál, aki 1958-tól művelődésügyi miniszterhelyettes, későbbi miniszter, s aki emellett az Országos Ifjúsáspolitikai és Oktatási Tanács elnökeként tevékenykedik. Az újságíróból nevelőtanárrá váló (politikusi közjáték után az OPKM igazgatójaként 1990-ben nyugdíjba vonuló) Balázs Mihály 1958-tól 1974-ig vesz részt a lap szerkesztésében, majd főszerkesztésében.

A *Köznevelés* mindenekelőtt kultúrapolitikai, oktatáspolitikai funkciót tölt be az erősen propagandisztikus és internacionalista szemléletet érvényesítő neveléstudományi szakajtó táborában. Ezt igazolja a periodika alcíme is: *Oktatáspolitikai Hetilap*. A kiadvány irányultsága erőteljesen megjelenik a tartalmában. A folyóirat 1973. évi első számában például interjút olvashatunk az akkori művelődési miniszterrel, Ilku Pállal (Balázs, 1973, 3–4.). Gyakorlatilag a vizsgált időszakban a magyar (oktatás)politikai élet valamennyi hangsúlyos szereplője megnyilatkozik, akár interjú formájában, akár közleménnyel, esetenként pedig egy-egy politikai beszéd szó szerinti közlésével (lásd például: Pozsgay, 1981; Aczél, 1988). A pártkongresszusok és egyéb politikai fórumok történései és döntéseinek megjelenítése, az azokban hangoztatott eszmék, elvek, iránymutatások képviselete egyaránt a lap feladatai közé tartozott.

Az *Óvodai Nevelés* ugyancsak a Művelődésügyi Minisztérium folyóirata. A népszerű, irkszerű lapot 1953-tól adják ki, a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete által 1948-ban alapított *Gyermeknevelés* jogutódjaként (Báthory és Falus, 1997, III. 92. o.). A folyóirat felelős szerkesztője a második világháború előtt Montessori-tanfolyamot, 1948-ban óvónői, 1960-ban pedagógusi oklevelet szerzett Kovásznai Józsefné. Személyében az MPSZSZ titkára válik miniszteriális alkalmazottá.

Az *Óvodai Nevelés* néhány ezres példányszámban megjelentetett tudományos-ismeretterjesztő havi periodika. A színvonalasan képviselt kisgyermeknevelés mellett az ötvenes években a szovjet mintát követő gyermekszemlélet propagátora. Az amúgy módszertani jártasságot fejlesztő cikkek tudományossá maszkírozásának jele, hogy a tanulmányok végén bő irodalomjegyzékek találhatók, s nemegyszer lapalji jegyzetekre is bukkanhatunk. A tudományos-ismeretterjesztő szándékra utal az óvónők által olvasott lap tartalmi felosztása. A folyóirat legterjedelmesebb egysége az *Elmélet és gyakorlat* rovat. Ebben a részben lelhetők fel a kiadvány gerincét adó tudományos közlemények, amelyek szerzői ismert pedagógusok, közérthetően megszólaló pszichológusok (lásd például: Montágh, 1979; Királyné, 1981; Mirusné, 1988). Ugyancsak a szakmaiságot képviseli az *Olvasóink írják* rovat, melyben értelmiségiek, tanárok, nyugdíjas óvónők osztják meg gyakorlatban szerzett tapasztalataikat olvasó kollégáikkal (Lakatos, 1974; Mátyás, 1981; Balogh, 1988).

Fényképfelvételeket, továbbá a kéziratok rajzos illusztrációit bőséggel tartalmazza az *Óvodai Nevelés*. Az óvodai gyermek ábrázolására számos művészi színvonalú, kitűnő példát találni az érzelmek kiváltására törekvő, az arcokat egészen közelről feltérképező felvételek között. A tágra nyílt tekintetű, derűs, harmonikus, ápoltság és tevékenykedő, a kamerába (avagy a világba) bizalommal tekintő gyermek a képkészítők fő munkatárgya (Gécsi, 2009).

1. kép. A gyermek cselekvéséből következtethető állítások: a gyermek a közösség része, akinek sajátossága: a szabályozott viselkedés, a tanulás, az étkezés, a figyelem. A gyermek gondozott, ápolat és derűs. Hunyady József felvétele, cím nélkül. A tanító munkája. 1963. I. évfolyam 5. szám. 19.

2. kép. A kisgrafika által hangsúlyozott gyermekjellemzők: a fiatal gondozott, harmonikus, a világra figyelő lény. Gyermeki sajátossága az antropológiai jellegeken túl az elsődleges antropológiai terét képviselő öltözet és hajviselést. Köznevelés. 1963. január 8. XIX. évfolyam. 1. szám, első külső borító

3. kép. A gyermek gondozott, szeretett, akinek társas lény volta a játékban jelenik meg. A gyermek első antropológiai terét képező öltözet sajátosságai eltérőek a felnőttétől. A második antropológia tér jellemzője, hogy az a gyermek igényei szerint konstruált intézmény pedagógiai tere. Szerző ismeretlen, cím nélkül. Óvodai Nevelés. 1963. 6. szám. Első külső borító.

4. kép. A gyermeki közösséget az azonosításra képes cél: az éneklés alakította ki. A gyermekek különbségét az első antropológiai tér jelzi, hasonlóságukat a közös feladat adja. Langer Klára vagy Sándor Zsuzsa felvétele. Óvodai Nevelés. 1963. március. 3. szám. Első külső borító.

A kép nélküli lap: Magyar Pszichológiai Szemle

A *Magyar Pszichológiai Szemle* a pszichológiai tudományos közösség legelismertebb és legtekintélyesebb szaktudományos lapja megalakulásától kezdve egészen napjainkig. A nyomtatvány a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Bizottsága és a Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság közös folyóirata. Vélhetően a lapszerkesztők tudományossági kritériumából, illetve elvárásából következik, hogy a periodika pusztán szöveget tartalmaz, sajtóképekkel és fényképillusztrációkkal nem élnek a szerzők, legfeljebb táblázatokat, grafikonokat használnak.

Ugyanakkor erős a megjelenített pszichológia ideológiai átszíneződése, a szövegekben meghatározó a marxista dialektika és a tudományos szocializmus ideológiájából származó fogalomrendszer (lásd például: *Kiss*, 1960; *Kanizsai*, 1960; *Salamon*, 1967). Ez a – némelykor szómágiába csapó – jelenség a vizsgált időszak végére, az 1980-as évekre nagyrészt erodálódik (lásd például: *Pléh*, 1979). A szerzők és szerkesztők figyelmének és tájékozódásának irányát mutatva a tanulmány végi összegzések nyelve orosz, amelyet majd a 1990-es évek elején vált fel az angol.

A *Magyar Pszichológiai Szemle* közleményei révén az oktatáspolitikai által fókuszba állított pedagógiai, pszichológiai és antropológiai fogalmak (például: gyermek, hátrányos helyzetű gyermek stb.) meghatározásban és definiálásában, folyamatok leírásában és értelmezésében nyújtott segítséget.

A közösségi nevelés céllapja: Úttörővezető

Az *Úttörővezető* című periodika sajátos helyet foglal el a neveléssel foglalkozó szocialista szaksajtó erőterében, hiszen a közösségi nevelés színterével, az úttörők és úttörővezetők tanításával, oktatásával foglalkozik. Nem miniszteriális kiadvány, hanem „A Magyar Úttörők Szövetségének lapja”.

Trencsényi-Waldapfel Imre, aki 1948-ban a folyóirat főszerkesztője, így határozza meg az *Úttörővezető* feladatát:

„...elengedhetetlenül sürgössé vált egy lap megindítása, amely szilárd elvi szempontok alapján, de a gyakorlati feladatokról egy pillanatra sem elfordítva figyelmét tartsa napirenden az úttörővezetők legfontosabb kérdéseit, s adjon ezekre magvas és közérthető választ. Olyat, amelyet a pedagógiai képzettséggel még nem rendelkező ifjvezető is megért, de amit a pedagógusvezető is szívesen elfogad, mert valóban élő problémát segít megoldani.” (*Záhonyi*, 1980, 86. o.)

A periodika ezen alapcélkitűzései, feladatai nem változtak a vizsgált időszakban.

A magas példányszámban megjelenő kiadvány kiadója az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat. A központilag szerkesztett és terjesztett lap példányszáma kezdetben 10 500 körül mozog, 1963-ban 11 400, 1973-ban 24 900, 1976-ban 27 500 (*Záhonyi*, 1980, 124. o.). (5. kép)

A folyóirat célja az úttörő és úttörővezető korú népesség ideológiai kiszolgálása, ezért a lap szerkesztői erőteljesen törekedtek az olvasmányosságra, valamint az olvasóközönség képek általi kiszolgálására. A nyomtatványban a képek feladata a szöveg kiegészítése, megtámogatása. Az illusztrációk funkciója a szöveg befogadásának megkönnyítésében merül ki, a képek az adott szövegről referálnak. (6. kép)

A szaksajtó (gyermek)képei

A társadalom ikonoszférajában (*Sztompka*, 2009, 8. o.) mindazt, amit lefényképeztek, elemzés alá lehet vetni. Ezáltal mód nyílik a képet a megismerés egyéb formáivá alakítani. A sajtófotó alkalmasnak bizonyul az azonos ismeretekkel és célokkal rendelkező

5. kép. Az első fénykép állítása szerint a személyt a közössége jellemzi. A gyermekek első antropológiai terét 1973-ban a mozgalmi élet ruházata adja. 1983-ban ugyanaz a folyóirat már nem tartja szükségesnek a gyermeket az egyenruhával vagy a mozgalmi közösséggel meghatározni, elegendőnek tűnik a piros nyakkendő. Utóbb a gyermek feladata már csak egyetlen tárggyal: a hátra csatolt iskolatáskával azonosított. *Úttörővezető*. 1973. 7–8. sz. 11. Molnár István felvétele, cím nélkül. *Úttörővezető*. 1983. 4. sz. első külső borító

6. kép. A gyermek jellemzését az első és a második antropológiai terei végzik. A szocialista gyermekkép szereplőjére jellemző az azonos társadalmi célt képviselő közösség jegyeinek használata. A cél láthatóvá tételére a szabályozott öltözet (egyenruha) és a közösség megjelenítése szolgál. Lengyel Miklós felvétele. A XVIII. Kerületi 4355. sz. Kállai Éva Úttörőrcsapat tagjai kerületük legújabb KISZ-lakótelepének makettjét tanulmányozzák. *Úttörővezető*. 1975. 2. Első külső borító

nézőközösség létrehozásához is: a fényképeken olyan közös attribútumok szerepelnek, amelyek megfejtéséhez, értelmezéséhez szükséges eszközökkel, többek között a közösségi tudáskészleten keresztül, csak az adott korosztály tagjai rendelkeznek, így megteremtve az együvé tartozás érzését.

A szaksajtó képeit célirányosan létrehozott alkotásoknak tekintjük, amelyek előállítására az oktatáspolitikai, a neveléstudományi, az újságírószakma és a fényképész mesterség közös területén érdekeltek specializálódtak. E képek, függetlenül attól, hogy művészi alkotások reprodukciói, reklámok, avagy különféle műfajba besorolható fotográfiák, közösek abban, hogy a pedagógusok szemébe szólnak.

A képeken különféle kulturális mintázatok fedezhetők fel. Egy részük esetében e mintázat az alkotójuk által tudatosan elrendezett, máskor viszont a tudatosság szintje alatt lappang. Általában jól megalkotott vizuális üzenettel rendelkeznek, egyfajta konstruktív aktivitás termékei – némelyikük viszont éppenséggel talált tárgy.

A szaksajtó képeinek java klasszikus fénykép, némelykor azonban festészeti, grafikai, szobrászati mű reprodukciója. Ugyanakkor mindegyikük nyomdai eljárással sokszorosított.

A fényképeken bemutatott helyek mindegyike kapcsolódik a pedagógikumhoz. Többségében iskolai intézmény terét dokumentálja, osztálytermet vagy folyosót, előteret,

udvart, szaktantermet, tanári irodát, tornacsarnokot, könyvtárat, tanulószobát, ünnepélyek tartására alkalmas zárt és nyílt térségeket, csarnokot, pavilont, sporttermet, stadiont, udvart, kertet. Mászol oktatás és nevelés, esetleg kísérlet, illetve szórakozás céljára használt helyiségek, munkaterek, csarnokok, üzemek, kórházi váró, klubhelyiség, múzeum, színház, mozi, szántó, park, utca, játszótér, köztér tűnnek elő. A közintézményi terek mellett nagyon-nagyon ritkán felbukkan a privát tér (lakás, kert).

A szaksajtó fényképein a pedagógikumra való utalást vagy a tanuló(k), vagy a tanár(ok) alakjának centrumba helyezésével végzik el, függetlenül attól, hogy a látható személyek éppen 'tétlenek' avagy cselekszenek.

Ugyan e fényképeket bemutatásra, reprezentálásra, képviselőre, ismeretek átadására készítették, de funkciójuk érvelő és propagandisztikus. Amennyiben szöveges közlemény illusztrációi, az érvelési, bizonyítási aspektus ki is nyilvánított, azonban kísérő szövegek nélkül is gyakorta feltűnnek fényképek, amelyek – expresszív és művészi funkciójuk ellenére is – propagandisztikusan kevés jelentéssel bírnak, bőséggel láthatjuk ezeket például a címlapokon. A képek azonban e néhánynál több felidézést is elláthatnak – de multifunkcionalitással kizárólag a nézőjük ruhazza fel őket.

E fényképek java gyermeket ábrázol. A gyermek egyedül vagy csoportosan több alkalommal jelenik meg, mint bármilyen (zárt) iskolai tér. Ez azzal magyarázható, hogy a gyereket szokás az iskoláztatás univerzális szimbólumának tekinteni – s minden egyéb jelkép ehhez a folyamathoz illeszkedik és ezt a folyamatot értelmezi (Sáska, 2004).

A képek többsége a gyermeket csoportosan ábrázolja: ketten, hárman, többen, kizárólag gyerektársak között, avagy tanszeméllyel, felnőttel, tanulás, játék, szórakozás közben. E nebulók csoporttagok, személyiségük feloldódik avagy alárendelődik a társaságban. Domináns szerephez, ha gyerekekkel együtt láthatóak, a felnőttek jutnak, egymás között ők az egyenrangúak, figyelmük kölcsönös. E fényképfelvételek a közösségek felé fordítják a néző tekintetét.

Amennyiben pedig mellkép a fénykép, akkor a felvétel identifikációra szolgál: az arc, a tekintet, esetleg az arc mimikája által azonosíthatóvá válik a képi személy, aki így egyben a néző és a közösség által való megjegyzésre számíthat. De milyen ez a gyermekarc?

Azt látjuk, hogy derűs vagy szélesen mosolygó, tágra nyílt tekintetű, s mimikájában éppúgy rendezett, gondozott, mint ápoltság és természetes. Figyel a világra, érdeklődéssel fordul az emberek, dolgok, események irányába, még a fotós felé is. Tud komolykodó kislétezőt és feladattudatos is lenni. Ritkábban látni gondterhelt, bosszankodó vagy indulatos gyermeket, hacsak nem éppen az ő megmutatásuk a szerkesztőség célja, s ha nem mosolygó arcú, akkor a munkájára, feladatára, szerepére összpontosít, tevékenysége elvégzésére koncentrálnak.

A szaksajtó közleményeiben körvonalazott gyermekkép

A gyermeknevelés célja – egy utópikus erkölcsű ember

A magyarországi szocializmus, miként a szocializmus valamennyi korabeli nemzeti változata, a tudományos haladásra épített társadalomra hivatkozó, kollektív munkálkodást feltételező politikai utópiák egyike (Baumann, 1976). A tudományos-technikai fejlődésre – a történetiség meghatározott irányára – apelláló szocialista antropológia alapkérdése az ember erkölcsi változásában való töretlen hit.

Ideológia és erkölcs forrt össze ebben a világalomra jutott ábrándképben, amely egyszerre utal a tudományra, a történetiségre, az azok eredményeként megformálódó (önmagát meghaladni képes) erkölcsiségre, akként, hogy legitimációját és terjeszkedését a társadalmi osztályszempontokkal végzi el, ámbár azt a katonasággal biztosítja. E nézet

szerint a szocialista ember erkölcsé hozzájárul a világ előrehaladásához, ezért a szocialista erkölcsnek a nevelés útján való – biztonságos, azaz intézményes körülmények közti – kialakítása az iskolaügyi alapvető feladata.

S ha a rendszer önmagát ideológiailag és erkölcsileg legitimálta, érthető, ha ennek az ideológiának és erkölcsiségnek a nemzedékek közti átszármasztását intézményei révén hatékonyan igyekszik szabályozni.

Az utópisztikusnak ítélnélhető szocializmus-kommunizmus, így annak leghosszabb, 'kádárizmusként' ismert magyar változata is szakaszolható, alapja azonban mindvégig „a haladás, az erkölcsi tisztaság, a szocialista haza szeretete” (Kádár, 1974, 49. o.), és normái közé tartozik a munka, a munkás, a közösség, a haladás és a haza iránt érzett szenvedély s a proletár nemzetköziség vállalása. Miként ezekre Kádár János (1985, 204. o.) maga figyelmeztetett:

„A munka megbecsülése és a dolgozó emberek tisztelete, a közösségi magatartás és felelősségvállalás, a köztulajdon védelme és a takarékos gazdálkodás, az önként vállalt feyelem, az új iránti fogékonyság és a kezdeményezőkészség, a szocialista haza szeretete, más népek megbecsülése, a proletár internacionalizmus.”

A tudomány-ideológia-erkölcs hármásának egysége megbonthatatlan. Az érvelések során bármelyikre való hivatkozás afféle szerephez jut, mint a középkori monasztikus vitákban a szaktekintélyek fölemlgetése.

A szocialista-kommunista erkölcs, bármennyire összetett, nem egyéb a leendő társadalomban szükséges (az osztályeredettől megszabadított, célszerű) magatartásnál. Megléte a helyesnek állított ideológia képviselésekor lehet rálátni, s azzal ellenőrizni. A tudománnyal megalapozott szocializmus-kommunizmus az iskolaügyben nem csupán ideológiai konstrukció, de a tudomány és az erkölcs által is kellően képviselt.

Ugyanakkor a szocialista-kommunista erkölcs az ideológiai, politikai érvkészlet fontos eleme, amelyet a nemzeti-társadalmi haladás kritériumaként tartanak számon. Az erkölcs képviselői pedig személyes példájukkal is élen járnak, hatást gyakorolnak.

7. kép. A szocialista gyermek ideáltípusa: az úttörő. Ő az, aki a jövőt megjeleníteni képes és képviselni is tudó közösségi lény. Azonosítását a gyermek első antropológiai tere végzi el. E gyermek a szocialista világméretet képviselő párt első embereivel találkozhat: a képen rögzített esemény egyben a gyermekek felnőttségé válásának helyes célját is megmutatja, nem csupán a gyermek és felnőtt közötti kapcsolatok egyikéről referál.

Szerző ismeretlen, Aczél György Zánkán. Úttörővezető. 1973. 10. sz. 11.
Szerző ismeretlen, Kádár János Zánkán. Úttörővezető. 1975. 7–8. sz. 13.

A közösség és a világnézetű nevelés: a mozgalmi emberré válás

A gyermek nevelésére a munkásosztályt képviselni képes közösség vállalkozik. Tapasztalható, amint a család mellett egyre növekvő szerephez jut az iskola és az iskolán belüli mozgalmat képviselő kisdobos- és úttörőszervezet. A társadalmat képviselő, közösségi célokra összpontosító nevelés szinterei az 1960-as években a családi közegre jellemző módon kezdenek átkonstruálódni. Az inkább az oktatásra koncentrált iskolán belül tevékenykedő, mégis leginkább az iskola mellé rendelt, a kollektívát szem előtt tartó nevelést célul kitűző úttörőszervezetek az életkori sajátosságokra ügyelve, a nem iskolai gyermeki tevékenységre figyelve szervezik közösségi programjaikat. Ugyanakkor az iskola és az úttörőszervezet egyként azt a feladatot hangsúlyozza, amelynek megvalósulása esetén a gyermek a szocialista-kommunista társadalom hasznos felnőttjévé válik. A gyermeki programok feladata a felnőtt létre kondicionálás, miként olvasható az *Úttörővezető*ben:

„A gyermekek kommunista nevelését nagy gonddal, felelősséggel végzi az iskola, a család, az úttörőszervezet, – az egész társadalom. A cél azonos: felkészíteni a gyermekeket ifjú és felnőtt korukra, társadalmi életükre, a szocializmus, a kommunizmus építésére. Az úttörőszervezeteknek megtisztelő feladat jut ebből a munkából: a gyermekek életkori sajátosságának megfelelően tartalmas programmal átadni életüket, saját szervezetükké tenni a csapatot, rajt, őröt, ezzel mintegy kiegészíteni, teljessé tenni az iskola nevelő hatását.” (*Rakó*, 1964, 8. o.)

A szocialista nevelésügy a teljes nevelői környezetet felügyeli. A hatvanas évtized végén azonban a *Magyar Pszichológiai Szemlé*ben az a környezet, amelyben oly szükségesnek találja a szerző az iskolaéretlenek kapcsán a ’céltudatos nevelői ráhatás’-t, már koránt sincs a korábbihoz hasonló konkrétsággal kijelölve, a mű nincs világképi, illetve ideológiai tartalommal átitatva. E tudomány kezd apolitikussá válni. Igaz, a szocializáció lehetőségei közül a szerző egyes-egyedül a nevelőit említi, egyben minősítve is azt, s nem tesz említést például a kortárscsoporthatásról.

„A megfelelő fejlődéshez szükség van egyrészt bizonyos veleszületett adottságokra, másrészt megfelelő környezetre és a környezetnek az egyénre (a gyermekre) gyakorolt helyes, céltudatos nevelői ráhatására.” (*Szabó*, 1969, 323. o.)

A gyermek ismereteinek lényegi forrása öntevékeny cselekvése a természetben és a társadalomban. A gyermek önállósága sokszor fölvetődik, s mindig oly kontextusban, amelynek célja az új társadalom materialista világnézettel rendelkező, új emberének szisztematikus módon történő kialakítása.

„Ha tehát az új társadalom új emberének nevelésére vállalkozunk, akkor szinte a legjelentősebb feladatunk, hogy a gyerekeknek a világról, a természet és társadalom törvényszerűségeiről igaz ismereteik legyenek, melyek meggyőződéssé alakulnak, és meghatározzák cselekvésüket, magatartásuk irányát és jellegét, hogy e megismerő, cselekvő tevékenység során helyes érzelmi viszonyba kerüljenek a jelenségekkel és dolgokkal. Mindez természetesen csak dialektikus gondolkodásuk tervszerű fejlesztésével, az életkor fejlődési problémáinak és szintjének messzemenő figyelembevételével lehetséges. Nem mulasztathatjuk el, sőt alapvető elvként kell alkalmaznunk a gyermeki öntevékenység kibontakozását, alkotó képzeletük formálását. Úgy gondolom, mindannyiunk előtt egyértelmű, hogy a világnézetű nevelés első-sorban értelmi nevelés, hiszen az emberek világnézetét mindenekelőtt az határozza meg, hogy miként gondolkodnak a természetről és a társadalomról.” (*Pusztai*, 1965, 13. o.)

A világnézetű nevelés tehát, állítja az ismeretterjesztő dolgozat írója, mindenekelőtt értelmi nevelés. Mások ezzel szemben – és a hetvenes évek elejétől ez válik a mozgalmi élet leginkább előkerülő sajátosságává – a tevékenykedtetést hangsúlyozták:

„A mozgalomnak kell vállalnia a nevelési folyamat teljes lefutásához szükséges tevékenységrendszer megformálását. Ennek megfelelően az úttörőmozgalom legfőbb feladatának (nem céljának!) a következő évtizedben a társadalmi – (közéleti) politikai aktivitás alakítását, valamint a gyermek szabad idejének

teljes szervezését tartom. A második feladat alatt színes, vonzó programokat, klubdelutánokat, technikai, tudományos és művészeti szakköröket, rendszeres sportmunkákat, játékdélutánokat értek. Hozzuk a gyermeket olyan helyzetbe, hogy önállóan azt válassza, amit a mozgalom felkínál neki. Akkor a pedagógiai intézmény kedves környezet lesz számára.” (Kovács, 1971, 1. o.)

Ez az igény a nyolcvanas években sem alakul másként. A felpuhuló, kádárista érában érzékelhető, hogy a szocialista világméretű, erkölcsös, iskoláztatáshoz kettős magatartással viszonyulnak az állampolgárok. Gyakorta esik szó a nevelésügyi lapokban arról, hogy a tudományos nevelés, amelyet a szocialista világméretű neveléshez korábban kizárólagosan elegendőnek tételeztek, nem bizonyul elégségesnek a kommunista ember létrehozásában: szükséges hozzáilleszteni a hitet is.

„Érzelmi azonosulás kialakítása nélkül én elképzelhetetlennek tartom a világnézeti nevelést, s attól, ha egy gyermek megtanulja, hogy a filozófia alapkérdésére miként kell marxista módon válaszolni, még nem válik materialistává... Valóban: az ismeretszint csak alapja lehet egy tudatos világnézetnek, de nem következik belőle sem az egyetértés, sem a gyakorlati azonosulás.” (Harsányi, 1983, 7. o.)

A szaksajtó ideáltipikus képei

A szaksajtóban már az ötvenes évek végére körvonalazódik, miféle jellemzői lehetnek a szocialista gyermek első és második antropológiai terének. A gyermek ruházata jelzi az iskolai munkát és egy, a felnőtti militáns intézményekre utaló közösség fennhatóságát. A második antropológiai tér az, amelyben a pedagógikum többrétűbben megjeleníthető: e feladatot a változatos pedagógiai terek és a pedagógia által fölemelt, a pedagógia által képviselt világméretű szimbólumok végzik el, azokon túl e tér személyei, de mindennekelőtt a hatalmi felügyeletet ellátó pedagógusok sem jutnak egyéb szerephez.

Egy fénykép az ötvenes évek végéről (8. kép)

8. kép. A tanár és a tanulók elsődleges antropológiai tere létrehozta a felnőtt és a gyermekek közösségét. Uniót képző az is, hogy a felnőtt és a gyermekek közösen tevékenykednek. Ugyancsak erre utal a használatba vont iskolai tér is. A szocialista nevelésügyi korai sajtófotóinak egyik jellemzője az egyértelműsége törekvés, amely az egyetlen lehetséges értelmezési lehetőség irányába mutató jelképek felhalmozását eredményezi. Biológiaóra az egyik sztupinói iskolában. Fénykép készítője ismeretlen. Köznevelés. 1957. december 15. 21. sz. hátsó külső borító

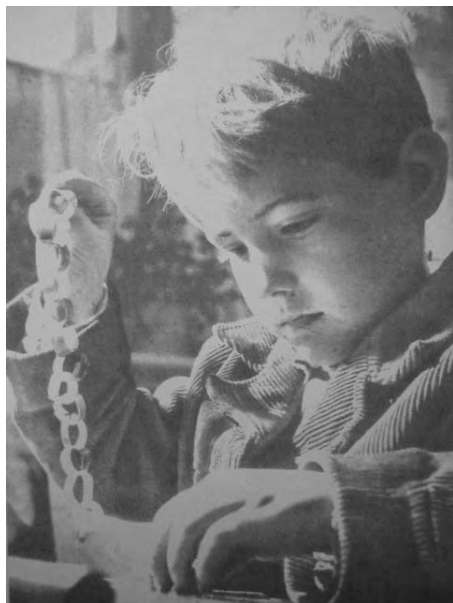
A fényképen egy sztupinói általános iskolában készült felvételen egy biológiaóra jelenetét látjuk. Sztupinó, a mai Oroszországban elhelyezkedő, Európában, de talán a Szovjetunióban is ismeretlen kisváros, a moszkvai régióhoz tartozik.

A szakteremben rengeteg növényt nevelnek, így a szekrényen, az ablakok előtt és a falon is található belőlük. Jellegzetesen polgárlakásokban nevelt, egzotikus növények ezek, kísérletekre alkalmatlanok. Az iskolai tanterem általuk mintha az otthon funkcióját is megidézne.

A tárgyalásokon ismert módon elrendezett asztalokon, a gyerekek előtt becsukott füzetek fekszenek. Kikérdezés szemtanúi vagyunk. A legtöbb diák figyel, fegyelmezett. Többségük a szigorú testtartású tanítónő mozdulatait és mondatait követi, másik részük a válaszoló diáktársukra tekint. Nem akad senki, aki a fényképészről tudomást venne. Viszont a tanítónő nem fordul, bár az lenne a természetes, teljes testével a felelő diák felé, inkább a képkészítő felé nyit, neki játszik.

Propagandafotó készült a sztupinói általános iskola biológiaóráján, amelynek funkciója, hogy egy elfogadott értékrendet közvetítsen. A fénykép azt mutatja: a Szovjetunió kicsiny városának, Sztupinónak az iskolájában a szokásos keretek között zajlik az iskolai élet. A tanítónő az osztályterem centrumában állva felelteti, a nyilvánosságot bevonva, a közösségből kiválasztott kisdiaklányt; kötelességét teljesíti, azt, amit elvár tőle a szovjet társadalom.

Egy fénykép 1963-ból

9. kép. A tanteremben, a padjában ülő, a papírgyűrűkből láncot készítő kordkabátos kisfiú a tevékenysége révén jellemződik. Tanító. 1963. december 5. Első külső borító. MTI fotó, Zinner Erzsébet

Az 1960-as évek tanulófelvételei közül az *Óvodai Nevelés* és a *Tanító* azzal jellemezhető, hogy a gyermeki személyiség megjelenítésre, a *Köznevelés* pedig a közösségben végzett tevékenységekre irányítja olvasója figyelmét. A lapok között a *Köznevelés* látja el az oktatáspolitikai kérdések direkt képviselését, ez magyarázatul szolgálhat a képszerkesztés közti különbségre. (9. kép)

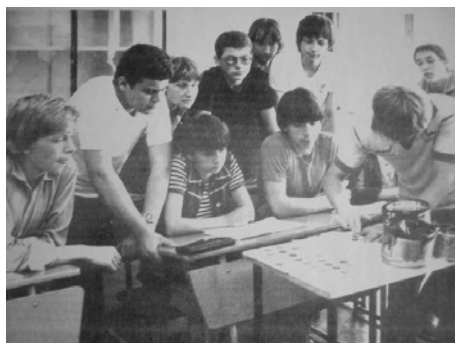
Egy fénykép 1973-ból

A fényképen a gyermek mint probléma jelenik meg. A fényképek többségén a gyermek egészséges, ép, teljes lény, problémamentes lény, a reményteljes jövő szimbóluma. A problematikusság témakörét szimbolizálja a gyermek, akinek a szája nyitva van, valószínűleg beszél a kép készítése közben, ugyanakkor füleit a kezeivel betakarja. Ebben a pillanatban nem kíváncsi a külső világra, elzárja attól, mintegy leválasztja róla önmagát. Ugyanakkor a nevelés nehézsége nemcsak mint probléma jelenik meg, hanem mint olyan akadály, amelyet a pedagógiának és ezen keresztül a pedagógusnak

meg kell tudni oldania. Erről tanúskodik a címlapkép felett elhelyezkedő felcím: „Győzelem a némaság felett”. Ezen felfogás szerint az iskola az a hely, ahol a társadalomból származó problémákat orvosolni lehet, az oktatás intézménye a társadalmi egyenlőség kimunkálásának helyszíne. (10. kép)

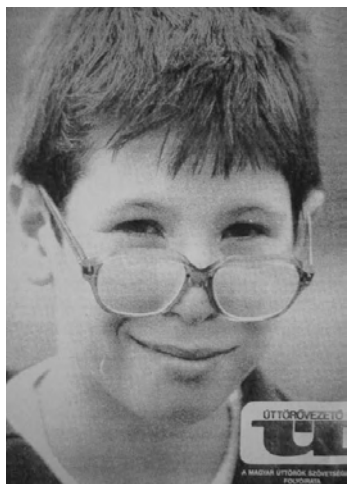

10. kép. A felvétel a gyermeket nem a második, hanem az első antropológiai terével jellemzi. De a szociológiai helyzetet megjeleníteni képes öltözetről sem állít sokat. A gyermek identifikálását arca végzi el. A pillanatkép szerint a kisfiú ténykedik, s a tevékenységnek nem elszennvedője, hanem elvégzője. A pedagógikum világának eszközei nem láthatók. Zimmer Erzsébet felvétele, cím nélkül. Köznevelés, 1973. január 19.

11. kép. A második antropológiai tér egyben a munkára nevelés színhelye. A pedagógiai tevékenység célját nem szimbólumok képviselik, hanem a tevékenység és a tevékenységre alkalmas tér. Székely Tamás felvétele. Nyomdászképzés a debreceni ipari szakközépiskolában. Köznevelés. 1983. május 13. 19. sz. Első külső borító

Egy fénykép 1983-ból

12. kép. A fénykép gyermeke önmagát képviseli. A frizurát, a szemüveget, az alig fölsejlt öltözéket kivéve szinte kizárólag a biológiai lény jellemzői láthatóak: a gyermekornak megfelelő arc, az érdeklődő tekintet, a derűs, de szabályozott mosoly, a felnőttes, kissé komolykodó mentalitást nyújtó szemüveg. A szemüveg mint tárgy jelzi, a viselője civilizációs folyamat aktív részese. Cím nélkül. Úttörővezető. 1990. június. Első külső borító.

A kép osztálytermi felvétel. Szakközépiskolai diákokat a nyomdász mesterségbe vezetnek be. A szakma iránti érdeklődés az, ami a csoport kohézióját megteremti, s nem a másból a pedagógiai jelképektől oly terhes második és első antropológiai tér. (11. kép)

Az ideológiát iskolában képviselő normarendszer erodálódása

A gyermekképet, az annak megfelelő igényt képviselő, sok szempontú kollektív nevelést, a gyermeket bemutató fotográfiák részleteiben és egészében egy utópia kifejeződése. A gyermekről szóló szakközlemények és ismeretterjesztő, népszerűsítő-tájékoztató szövegek rejtett és nyílt állításainak sorában a világképi meghatározottságú kinyilatkoztatások között a dialektikus materializmus, illetve a marxizmus-leninizmus tudományos tanára vagy annak nyomára lelünk.

Az idő előrehaladtával, a hetvenes évektől az ideológiára utalás nem lesz egyéb, mint a tekintélyre hivatkozással való bizonyítás, máskor pedig tudományosnak elfogadott érveket szolgáltató bázis. A metodológiai megközelítések könnyen jutnak vulgármarxista felszínhez.

A képen szemüveges, mosolygós fiúgyermek látható, biológiai kora alapján talán alsós lehet. Hogy milyen környezetben található, nem fontos. A tanuló a

fénykép készítőjére néz és mosolyog. E tanuló egyedül van a képen, önmagát képviseli. Nem jelenhet meg benne, általa semmilyen ideológia, világgép antropológiáját képviselő pedagógikum. A kép az ideológiánélküliség irányába történő elmozdulásról referál: csupán antropológiai értékekre figyelmezteti a nézőt.

A gyermek nevelése, tanulása

A tanulásra kényszerítő szerepek, eszközök és eljárások egész rendszere kanonizálódott az európai kulturális áthagyományozódás valamennyi mintázatában. Abban is, amelyet a Kárpát-medencében ismerünk, s amelynek végeredményeit ma is megtapasztaljuk. A kényszerítő vagy a kényszerre figyelmeztető szimbólumok, szimbolikus aktusok, avagy a reális folyamatok és tárgyak mindhárom antropológiai térben megjelennek, azaz a pedagógikum teljes univerzumát áthatják. Ez önmagában is rá kell mutasson, a csoporttagok, a folyamatban részt vevők valamennyiét figyelmeztetve arra, hogy ez közösségteremtő, iniciáló folyamat, s éppen azért abban nemcsak mindenkinek részt kell vennie, de annak értelme is megkérdőjelezhetetlen, illetve, ha megkérdőjeleződik, az a közösség büntetését váltja ki. A szabályozó s így kényszerítő szerepek, eszközök, eljárások között a téri elrendezés, a személyes térhasználat, a személy megjelenítése, a folyamatszabályok hangoztatása és képviseltetése, s a mindezeknél rejtettebb, a kulturális áthagyományozás folyamatában létrejövő stratégiák is megtalálhatók az intézményes iskoláztatásban.

A kényszerített oktatás nem a szocialista nevelésügy sajátossága, de az a benne értékelt pár- és csoportkapcsolatok milyensége, és az is az, amely bizonyos rangsorokat hangsúlyoz.

Rejtett értékorientációra utal, hogy az ép-sérült ember dichotómiájával kezdetben kizárólag a szűk olvasóréteget elérő pszichológiai karakterű közlemények foglalkoznak (vesd össze: *Marton, 1970*), s majd utóbb a neveléstudományiak – ámbár ugyancsak ismeretterjesztő módon. A pedagógiai karakterű művekben a fogyatékosokról nem tudnak úgy beszélni, mint azokról, akik összetett személyiséggel rendelkeznek: a személyiség egészéről való állítások helyett az ép emberek értékeinek némelyikét normának tekintve végeznek el összehasonlításokat, fogalmaznak meg értékállításokat. A szocialista pedagógiai-pszichológiai szaksajtó képvilágát vélhetően nemcsak azzal jellemezhetjük, hogy az ép és egészséges testet mutatja, hanem hogy ezen testeknek, természeti voltukon túlmutatva a társadalom jelentésadó folyamataira is léteznek utalásaik. Mi több, ez a világ éppen azzal jellemezhető, hogy a kultúra jelentéseinek képviselésében többnyire ép embertesteket használ föl. A fogyatékosok a tudományos gondolkodás tárgyai maradnak.

A dominanciakifejeződések egyik formája a szervezeti élet bemutatása, szabályrendszerének szüntelen megjelenítése vagy felelgetése. A csoportszervezés legnyilvánvalóbb korabeli orgánuma az *Úttörővezető* című folyóiratban ölt testet.

Összegzés

A vizsgált korszak gyermekképe – mind a szöveges források, mind a képek tanúsága szerint – nem választható el az időszak világgépnek megfeleltetett emberképétől: gyermek és felnőtt antagonisztikusnak látszó összehasonlítása mentén történik a narráció. (Másfajta összehasonlításra is alkalmas a gyermek: múlt és jelen, jelen és jövő is munióhoz jut a gyermekképek jóvoltából.) A gyermekkép (és a gyermekkortörténet) különösen összeforrottan tűnik az iskolai képviselés révén az emberkép részét képviselő nőképpel, s ugyan távolabbi, de mindig szoros kapcsolatot mutat a családdal, a mentáltörténettel.

Az 1950-es évek végéről, az 1960-as, 1970-es és 1980-as évekről ideológiától függő módon referálnak a különböző képes neveléstudományi folyóiratok. A sokszor beállított,

aggályosan komponált felvételek arról vallanak, hogyan töltötték ki a számukra konstruált iskolai tereket a korszak diákjai, tanárai. A periodikák olvasóira jellemző fotók, illusztrációk jelennek meg. Közös sajátosságuk is van: feladatuk a normaképzés.

Közös norma jellemzi a képeken megjelenő személyeket, de közös normát képviselnek a szimbolikus értékű tárgyak is. Az iskolában az 50-es évektől elvárt a köpeny használata, amely által mindenki egyformává vagy legalábbis hasonlóvá válik. A köpeny eltakarta az alatta hordott ruhát, mely elárulhatja, ki honnan származik, milyenek a családi, anyagi körülményei. Egy időben a fiúk és lányok hajviselete is olyannyira hasonló, hogy első ránézésre elgondolkodik az ember, melyik nemhez is tartozik a tanuló. Az egyenjogúság szelleme kényszerítette létezni ezt a divatot.

A hatvanas évek végétől készített fotók többségén a tanárok kettős szerepben jelennek meg: a diákok között, már-már pajtási magatartásban, túláradó figyelemmel és boldogan, máskor pedig kiemelkedve közülük, felsőbbrendűként, oktatói komolyságban.

Annak gondolata, hogy az iskola nem játszótér, a hatvanas évek végéig jelenik meg az illusztrációkon. Oda tanulni kerültek a diákok, nem pedig szórakozni. Az iskola szabályokkal meghatározott munkahely, dolgozói fegyelmezetten és figyelmesen összpontosítanak a feladatokra: felkészülnek a kommunista jövőre. A padok elrendezetten, mértani rendben, a diákok fegyelmezetten a padokban ülnek, a tananyaggal foglalkoznak. A tanterem táblái, táblázatai, feliratai, képei, bútorai a tananyag felé irányítják a figyelmet. A falakon az 50-es években nincs vagy csak kevés kép, díszítés található. Később a tanterem családiassá válik. A hetvenes évekre megjelenik a televízió mint oktatási eszköz, ez is a terem fókuszpontjában, kiemelve, elkülönítve.

A közösségi tevékenységek rendszeresen szerepelnek az illusztrációkon. Együttes tanulás, délutáni foglalkozás (szakkör), kirándulás, szórakozás. Oldottabb hangulatot idéznek, mint a tanórai munkákat bemutatók, s ez az oldottság a tanórai oktatást kiegészítő mozgalmi tevékenység ábrázolatait is ellenőrizhető. A kollektív munkára, általában a munkára nevelés az iskola célja.

Önmagában is jelentéssel bíró, hogy a felvételek tanúsága szerint a gyermek elsődleges iskolai tere: a tanterem. E tanterem az 1960-as évek végétől a filozófiára és pedagógiára egyszerre figyelő magyar iskolaépítésszek jóvoltából kezd átalakulni: a tanulás munkahelye az oktatás és nevelés otthonává, s utóbb inkább a tanulást megtanító helyszínné alakul.

Amennyiben a legfőbb iskolai teret, az osztálytermet reprezentáció terének tekintjük, s az ilyesféle használat nem állt távol a szocialista eszmét tartalmilag-formailag számos helyen képviseltető nevelésügyi szándéktól, akkor annak komplex szimbolizációját is le kell írni: abban a terem alakja, megvilágítása, a tanulók és az oktatók munkálkodásához szükséges iskolabútorok, a világgép hangsúlyos elemeit (internacionalizmus, tanulás, tudás, jövőkép, munka, művészet, nemzeti hagyományok stb.) képviselő, a szimbolizmust direkt módon vállaló tárgyak, megjelenítések együttest képeznek a saját antropológia határaikban sokféle módon jelzett felnőttekkel s tanulókkal. A társadalom értékhierarchiáját képviselő, a szimbolikáját tekintve rendkívül redundáns tér a tanulási viselkedést határozza meg, s az ennek alárendelt nevelését.

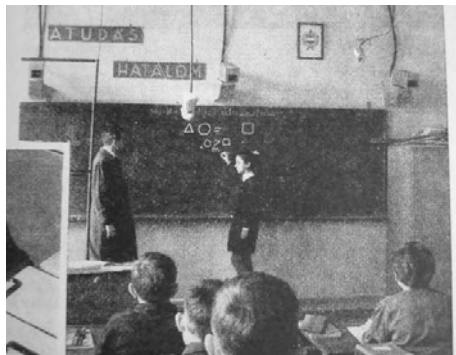
A gyermek képeken való ábrázolása a gyermeket a szocialista világgépi szimbólumok közé emeli, mégpedig annak összetett alakzatai közé. Az egyszerű szimbólumokhoz (vörös csillag, zászló, sarló és kalapács, fölemelt ököl, Internacionálé stb.) képest komplex, de még jól azonosítható tartalmak megjelenítője, amelyhez az alapot biológiuma (gondozásra szoruló teste-lelke-elméje, kedvessége stb.) és társadalmi rendeltetése, a tőle elvárt közösségi szerep (a gyermek mint megváltó; a jövő letéteményese; a társadalmi eszmény megvalósítója) szolgáltatja. Ugyanakkor, mivel e szocialista-kommunista utalások kifejtésére nem csupán a gyermek képe alkalmas, a szimbólumok polivalenciája hozzájárul ahhoz, hogy a gyermek és a felnőtt közt éles különbségek ne legyenek. Éppen ezért nem

lehetetlen, hogy e szimbólumképzési gyakorlat tovább erősítette a gyermekkor és a felnőttkor közötti éles határ eltűnésének folyamatát (vesd össze: *Pukánszky és Sáska, 2004*).

Több ponton is felvetődött, hogy mindaz, amit a kutatók a szocialista pedagógia részének tartottak, korábbi világképek maradványai: onnan származnak a gyermekkép utópisztikus vonásai, illetve megváltói – jövőt szimbolizáló – ártértelezése. Ugyancsak a keresztény elvek (a térszervezésben többnyire nyugati, de némelykor – a gyermekhez kötődő képzeteiben – keleti keresztény elvek ezek) szerint korábban megfogalmazott európai mentalitás következménye, hogy az ép test emelődik be a szaksajtó által elvégzett jelképképződési aktusokba.

A szocialista pedagógia kérdéses időszakának szaksajtói képeire mindenekelőtt a meggyőző vagy propagandisztikus funkciót találjuk jellemzőnek. Már maga a nevelésügyi helyszínek kiválogatása is szereppel bír, de még inkább e helyek alakjai, a látható szituáció. Legbeszédesebb, a kor világképének pedagógiai ikonoszféraját rögzítő vonása a szituációk világának háttere: mindazok a dolgok, amelyek mintegy véletlenül kerültek rögzítésre. Ha Baudrillard (1994) megfigyelésére hagyatkozunk, akkor, mivel a modern korszakra s a posztmodernre vagy az anyagszerűség, vagy a jelszerűség a jellemző, s mivel nagyszámú szimbolikus tartalmú elem uralkodik a pedagógiai sajtófotók nyújtotta látványon, tekinthetjük e fényképeket a modern kor előtti időszak fossziliájának is. Egyébként hasonló atavizmusra utaló eredményre jutottak azok a vizsgálatok, amelyek iskoláztatásban részt vevők iskolára vonatkozó metaforáinak eredetét vizsgálták (*Vámos, 2001a, 2001b; Géczy, 2006d*).

Melléklet

1. kép. A második antropológiai tér uralma alatt elhelyezkedő személyek. Az osztályterem, amely az iskolai tér leginkább rendezett-szabályozott része, számos elemével biztosítja szerepe kinyilvánítását. A rendszer dominanciája okán a felügyelet sajátos formájává válik az ipari televízió is. MTI fotó, ipari televízióval felszerelt tanterem. Köznevelés 1965. január 29. 2. sz. Hátsó belső borító

2. kép. Köznevelés 1974. 16. sz. első külső borító. A diákok egy iskolai rítus, a ballagás cselekvő szereplői. A rituáléhoz szükséges kellékek az első antropológiai térben jelennek meg (fehér ing, nyakkendő, virág).

3. kép. A gyermek mint probléma témájának lehetőségünk szemtanúi. A képek többségén a gyermek úgy jelenik meg, mint boldog, kiegyensúlyozott, ép, egészséges lény. Jelen alkotás a kivételek közé tartozik.

A gyermek unottan könyököl az asztalon, az előtte fekvő ételbe csak beletúrt, ami félig kijött a tányérből. Szemei keresztbe állnak, a kanalat marokra fogja. Tóth Erzsébet felvétele, illusztráció Illyés Sándor: *Értelmi fogyatékosok-e a kisegítő iskolák?* c. cikkéhez. *Köznevelés* 1979. január 19. 3. sz. 12.

4. kép A *Tanító* 1973. XI. évf. 12. sz. 1.

A gyermek közösségi, a kortárscsoporthoz szorosan kapcsolódó lényként jelenik meg. Az ideológiai töltöttség mutatkozik az első antropológiai térben (fehér ing, nyakkendő), de megjelenik a másodikban is, mert a mozgalmi élet az iskola falain belülre kerül.

5. kép. Az ideológia jelen van minden társadalmi térben. A mozgalmi élet nemcsak az iskola zárt falain belül létezik, hanem megjelenik azon kívül, a település terein, utcáin. A szimbólumok a diákok habitusának elválaszthatatlan részei.

Harmath István felvétele, cím nélkül. *Úttörővezető* 1966. 7–8. sz. első külső borító

6. kép. *Úttörővezető* 1972. 2. sz. első külső borító. A szocialista-kommunista ideológia egyik fundamentuma a munkára nevelés elve. Ennek lehetőségünk szemtanúi kiscsoportos foglalkozás közben. A munkában is jelen vannak az ideológiai szimbólumok, melyek uralják nemcsak a teret, hanem a benne tartózkodó egyént is.

7. kép. Az ideológiailag homogén korszakon belül a pedagógia nem egységes, megjelenik a változás. A színes rudak az 1980-as években elinduló alternatív matematikaoktatás kellékei. A nevelés-oktatás folyamatába az első helyre nem az ideológia kerül, hanem a gyermek személyiségéhez legjobban illő metodológiák. Az időszak kedvelt témájára, a pedagógiai innovációkra hívja fel a figyelmet a gyermek fején lévő fülhallgató.

Antal István felvétele, cím nélkül. *Úttörővezető* 1980. október. Első külső borító

8. kép. *Óvodai Nevelés* 1986. 10. sz. 331. A pedagógia nemcsak az iskola falain belül „történik”, hanem azon kívül is. A munkára nevelés a szabad időben is folyik. A hierarchia is megjelenik, az óvónő személylén keresztül, de ugyanakkor annak oldása is, mert a felnőtt a gyermekek síkjában, nem pedig felettük helyezkedik el.

Irodalom

Aczél György (1988): Makarenkó időszerűsége. *Köznevelés*, 17. sz. 3–7.

Balázs Mihály (1973): „Az olvasó érezte magáénak a Köznevelést...” Interjú Ilku Pál miniszterrel. *Köznevelés*, 1. sz. 3–4.

Balogh Albertné (1988): Egy nyugdíjas óvónő tapasztalatai a differenciált nevelésről. *Óvodai Nevelés*, 9. sz. 316.

Báthory Zoltán és Falus Iván (1997, szerk.): *Pedagógiai lexikon*. Keraban Kiadó, Budapest.

Baudrillard, J. (1994): *Simulacra and Simulation*. Ann Arbor, University of Chicago Press.

Baumann, Z. (1976): *Socialism: The Active Utopia*. Holmes and Meier, New York.

Fridvalszky Gyula (1973): Együttműködés – egységes pedagógiai irányítás. *Úttörővezető*, 10. sz. 18–20.

Gézi János (2005): Az 1956-os balatonfüredi pedagóguskonferencia elő- és utóélete a pedagógiai sajtóban. *Magyar Pedagógia*, 3. sz. 241–362.

Gézi János (2006a): A pedagógiai szaksajtó. 1956. *Educatio*, 4. sz. 511–538.

Gézi János (2006b): A szovjet pedagógiai minta. *Iskolakultúra*, 16. 9. sz. 24–38.

Gézi János (2006c): A szocialista gyermekfelfogás s a túlkorosok és a felnőttek oktatásának ikonográfiai megjelenítése. 1956–1964. Köznevelés. *Magyar Pedagógia*, 2. sz. 147–168.

Gézi János (2006d): A tudásátadás történeti formái és az iskola. *Új Pedagógiai Szemle*, 9. sz. 3–25.

Gézi János (2007): *A '60-as évek tanárképe. Ikonológiai megközelítés*. Előadás: Pedagógusképzés a 19–20. században – európai kitekintés. Nemzetközi neveléstörténeti konferencia. PTE Illyés Gyula Főiskolai Kar. Szekszárd, 2007. június 1–2.

- Géczi János (2009): *A térszimbolizáció megjelenítése a hazai sajtóéletben. 1960-as évek*. Előadás: VI. Kiss Árpád Emlékkonferencia. MTA Pedagógiai Bizottsága – Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete – MTA Debreceni Területi Szakbizottsága – Magyar Pedagógiai Társaság. Debrecen, 2009. szeptember 18.
- Golnhof Erzsébet és Szabolcs Éva (2005): *Gyermekkor: nézőpontok, narratívák*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Györi György (1973): Egész nap az iskolában. *Köznevelés*, 1. sz. 6–7.
- Harsányi Ernő (1983): Néhány megjegyzés tanulóink világnézetű neveléséhez. *Úttörővezető*, 3. sz. 7–9.
- Kádár János (1974): *Válogatott beszédek és cikkek*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Kádár János (1985): *A békéért, népünk boldogulásáért. Beszédek, cikkek 1981–1985*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Kanizsai Dezső (1960): A marxista dialektika mint módszer a logopédiában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2. 184–193.
- Kéri Katalin (2003): Gyermekkép Magyarországon az 1950-es évek első felében. In: Pukánszky Béla (szerk.): *Két évszázad gyermekei*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 229–245.
- Királyné Dévai Katalin (1981): Az énkép és az anya-gyermek közötti kapcsolat összefüggései. *Óvodai Nevelés*, 1. sz. 16–21.
- Kiss Tihamér (1960): H. Wallon, a gyermekpszichológia dialektikus-materialista szemléletű művelője – 80 éves. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1. sz. 78–83.
- Kis-Molnár Csaba és Erdei Helga (2003): Gyermekkép a magyar sajtóban 1950 után. In: Pukánszky Béla (szerk.): *Két évszázad gyermekei*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 246–286.
- Kovács Sándor (1971): Milyen legyen a hetvenes évek úttörőprogramja? *Úttörővezető*, 1. sz. 1–2.
- Lakatos Mária (1974): Kézimunka nagycsoportban. *Óvodai Nevelés*, 12. sz. 468–469.
- Mirusné dr. Kittler Júlia (1988): Az óvónők kérdéseinek funkciója az óvodások irányított tevékenységében. *Óvodai Nevelés*, 3. 77–80.
- Marton L. M. (1970): Tanulás, vizuális-poszturális testmodell és a tudat kialakulása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 27. sz. 182–199.
- Mátyás Sándorné (1981): *Matematikafoglalkozás télen*. *Óvodai Nevelés*, 11. sz. 385–386.
- Montágh Imre (1979): A kifejezés kultúrája. *Óvodai Nevelés*, 9. sz. 327–330.
- Nagy Sándor (1978, szerk.): *Pedagógiai lexikon*. I–IV. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pléh Csaba (1979): A magyar pszichológia fejlődésének néhány jellemzője a publikációk mennyiségi elemzésének tükrében – 1958–1975. *MTA II. Osztály Közleményei*, 28. sz. 209–231.
- Pozsgay Imre (1981): Jó iskolát teremteni a hazának, a szocialista Magyarországnak! *Köznevelés*, 27. sz. 3–4.
- Pukánszky Béla (2000, szerk.): *A gyermek évszázada*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Pukánszky Béla (2001): *A gyermekkor története*. Műszaki Kiadó, Budapest.
- Pukánszky Béla (2003, szerk.): *Két évszázad gyermekei*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Pusztai József (1965): A kisdobosok és úttörők materialista világnézetének formálása. *Úttörővezető*, 11. sz. 13–16.
- Rakó József (1964): Az úttörőszervezet helye a gyermekek nevelésében. *Úttörővezető*, 10. sz. 8–10.
- Salamon Jenőné (1967): A gyermeki pszichikum fejlődésének marxista értelmezése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2. sz. 179–186.
- Sáska Géza (2004): Az alternatív pedagógia posztiszocialista győzelme. *Beszélő*, 12. sz.
- Szabó Pál (1969): Kísérlet az iskolaéretlen gyermekek rehabilitációjára. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 3–4. sz. 323–333.
- Szabolcs Éva (1999): *Tartalomelemzés a gyermekortörténet kutatásában. Gyermekkép Magyarországon 1867–1890*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szabolcs Éva (2006, szerk.): *Pedagógia és politika a XX. század második felében Magyarországon*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Sztompka, P. (2009): *Vizuális szociológia*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Vámos Ágnes (2001a) A pedagógusok értékelés fogalmának elemzése metaforahálónál. In: Golnhof Erzsébet és Nahalka István (szerk.): *A pedagógusok pedagógiája*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Vámos Ágnes (2001b): A metafora felhasználása a pedagógiai fogalmak tartalmának vizsgálatában. *Magyar Pedagógia*, 1. sz. 85–108.
- Záhonyi Ede (1980): *A magyar úttörősajtó három évtizede 1946–1976*. Ságvári Endre Könyvszerkesztőség.